

Өмургазиева Н.Б., Идирисова М.И.

**ИШКАНАЛАРДЫН ЖАНА УЮМДАРДЫН САЛЫКТЫ
АТКАРУУСУН ЖӨНГӨ САЛУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

Өмургазиева Н.Б., Идирисова М.И.

**ЗАДАЧИ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ПРЕДПРИЯТИЙ И ОРГАНИЗАЦИЙ**

N.B. Omurgasieva, M.I. Idirisova

**TASKS OF TAX REGULATION OF ENTERPRISES
AND ORGANIZATIONS**

УДК: 336.221

Кыргызстанда салыктык жөнгө салуу боюнча пайыздыктын өсүшү учурдагы жагымсыз экономикалык жагдайды эске алуу менен аныкталат. Кыргыз Республикасынын салык системасы салык саясатынын максаттарына ылайык иштелип чыккан, бирок артыкчылык дайыма экономиканын салыкты жөнгө салууга эмес, акча-насыясына берилет. Бүгүнкү күндө бул салыктык жөнгө салуу боюнча бирдиктүү түшүнүктүн, бул аймактагы чечимдердин алдын алуусу жана өзгөрүүсүнүн жоктугуна алып келди. Адатта, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан сунушталган салыкты жөнгө салуу чаралары жакшыга умтулат, бирок бөлүнүп-жарылып, кээде карама-каршы, системалык мамиле жоктугунан салык системасынын натыйжалуулугуна баа берүү үчүн методологиясын жакшыртуу керек. Макалада салыктык жөнгө салуунун экономикалык зат боюнча жазуучунун көз карашы чагылдырылат, ошону менен бирге анын азыркы экономикада салык мамилелеринин түзүлүшүндөгү ролу. Ошондой эле анын максаты, милдеттери, методдору жана салык башкаруу инструменттеринин түшүнүктөрү көрсөтүлгөн. Андан ары изилдөө үчүн багыттары, салык салуунун натыйжалуулугун жогорулатуу каралган.

Негизги сөздөр: салык, салыкты жөнгө салуу, жеке ишкер, салыктык саясат, ишкана, уюмдар, натыйжа, мамлекет.

Интерес к налоговому регулированию в Кыргызстане возрос в связи со сложившейся неблагоприятной экономической ситуацией. Налоговая система в Кыргызской Республике развивалась в соответствии с целями бюджетно-налоговой политики, но приоритет всегда отдавался денежно-кредитному, а не налоговому регулированию экономики. Это привело к отсутствию на сегодня единой концепции бюджетно-налогового регулирования и прогнозирования последствий принимаемых в данной сфере решений и изменений. Меры налогового регулирования, предлагаемые Правительством Кыргызской Республики, преследуют обычно благие цели, но носят фрагментарный, а иногда и противоречивый характер, поскольку не имеют системного подхода, а методология оценки их эффективности требует совершенствования. В статье отражен авторский взгляд на экономическую сущность налогового регулирования, его роль в современной экономике и мес-

то в структуре налоговых отношений. Представлены уточненные понятия цели, задач, методов и инструментов налогового регулирования. Рассмотрены направления дальнейших исследований в области повышения эффективности налогообложения.

Ключевые слова: налог, налоговое регулирование, индивидуальный предприниматель, налоговая политика, предприятие, организация, результат, государство.

In tax regulation in Kyrgyzstan has increased in connection with the unfavorable economic situation. The tax system in the Kyrgyz Republic developed in accordance with the objectives of the budgetary policy, but the priority was always given to the monetary and not tax-regulatory management. This led to the lack of a certain concept of the budgetary regulation and the forecasting of the consequences of the decisions and changes in the given scope and the changes. The measures of tax regulation proposed by the Government of the Kyrgyzstan are pursued by the Government of the Kyrgyzstan, but the faces are observed, but sometimes contradictory, as they do not have a systematic approach, and the methodology for assessing their effectiveness requires improvement. The article reflects the author's view of the economic essence of tax regulation, its role in the modern economy and place in the structure of tax relations. The refined concepts of the goal, tasks, methods and tools of tax regulation are considered. The directions of further research in the field of increasing the effectiveness of taxation are considered.

Key words: tax, tax regulation, individual entrepreneur, tax policy, enterprise, organization, result, state.

Багыттар боюнча Кыргызстан көз карандысыз мамлекет катары өнүгүшү үчүн командалык-көзөмөлдөө иш-чараларын жана бир базар экономикасынын демократиялык башкарууга өтүү негизделген. Мындай мамлекеттин негизделишинин себептеринин бири болуп колдоо жана эркин ишкерчиликти жөнгө салууну түзүү болуп саналат, ошондой эле эркин экономикалык иштин мыйзам менен тыюу салынбаган ишкердик үчүн өз жөндөмүн жана мүлкүн пайдалануу укугун камсыз кылуу.

Ишкердүүлүк деген эмне? Кыргыз Республикасынын Кодексине ылайык, системдүү түрдө

мүлктү пайдалануудан алынган пайдага багытталган өз тобокелдик иш, жумуштарды аткаруу же мыйзамда белгиленген тартипте ушундай сапатта катталган адамдар тарабынан кызмат.

Кыргыз Республикасынын көз карандысыз мамлекет болушунан тартып төмөнкүлөрдү көргөздү, атап айтканда, кайрадан мамлекеттин негизделишинен ишкердик иш-аракет, мамлекеттик коргоо жана колдоого гана муктаж эмес, ошондой эле толук рыноктун катышуучулары тарабынан чечмелениши, мүмкүн болгон бардык нерселерди толук жөнгө салуу талап кылынат.

Мындай жагдайлардын бири болуп жеке салыкты көзөмөлдөө болуп, уй-бүлөөүк бизнестин катышуучуларына жана ири корпорациялар үчүн негизги көйгөйлөрдүн бири болуп саналат.

Жеке ишкердин салык жөнгө салуу – бул жеке ишкердик салык салуу эрежелерин мамлекеттик органдарынын актыларында белгилөө, мамлекет тарабынан белгиленген укуктарды колдонууда салык эрежелеринин сакталышы жана салык салуу эрежелеринин бузгандыгы үчүн жоопкерчилик.

Салыктык жөнгө салуу менен байланышкан көйгөйлөр кайсылар? Биринчиден, албетте Салык Кодексинин татаалдыгы жана масштабдуу (ар бир жөнөкөй адам ал менен сабаттуу өз ара иштей албайт), салыктарды төлөө үчүн зарыл болгон аныктоо жана эсептөө менен кыйынчылыктар болот.

Экинчиден, жеке менчик иштердин ар түрлөрүн жана чөйрөдө ар түрдүүлүгүн, милдеттүү салыктар менен бирге, алардын ар бири кошумча салыкка дуушар болушун белгилей кетүү керек.

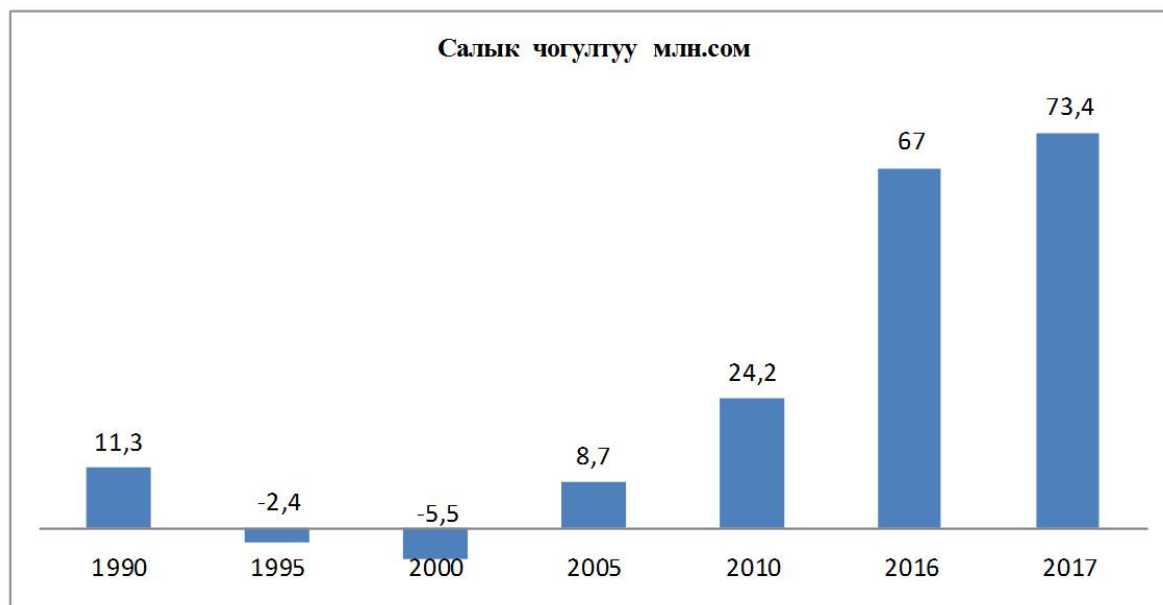
Акырында биз, жеке менчик ишкерлер менен мыйзамдын мамилелери татаал экендигин жана укук бузуунун кесилишинде салыктык эсепке алуу тууралуу унутпашыбыз керек, жеке ишкер тарабынан кетирилген каталардын көбөйүүсү камакка алууга жана эркиндигинен ажыратуусуна алып келет.

Кыргыз Республикасынын салык кызматы көз карандысыз орган катары өлкөнүн салык кызматынын тарыхындагы шилтеме баштапкы чекити болгон, 1990-жылы Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн токтому менен түзүлгөн.

Салык кызматынын жана анын структуралык бөлүмдөрүнүн кызматкерлери каржыгерлерден түзүлгөн жана алардын бюджет жана мониторинг иш-чараларын жүргүзүү практикасынын төлөмдөрүн камсыз кылуу тажрыйбасы бар. Алар салык кызматынын негизине пайда менен бирге салык төлөөчүлөр менен инспекторлордун коомдук статусун аныктоо үчүн олуттуу салым кошкон.

Бүгүнкү күндө кыргыз Республикасынын салык кызматы, мамлекеттик бюджетти толуктоо, адилет салык үчүн шарт түзүүдө өтө маанилүү милдетти чечет. Салык чогултуу дайыма өсүүдө.

График 1

Сүрөт 1. Салык чогултуу млн. сом. Алынган булак: ГНС КР.

Жалпы Кыргыз Республикасынын салык киреше жыйнактар индекси 1990-2017-жж. бюджеттик жылдын наркы 1995-2000-жж. кыйынчылыктарга карабастан ар жыл сайын салык төлөмдөрүнүн өсүшү бар экенин көрсөтүп турат. 1991-жылы мамлекетибиздин көз карандысыздыкты алуу менен жылдын башында кыйынчылыктар болбой койгон эмес. Көз каранды эмес өлкө катары пайда болгондон тарта салыкты көтөрүү тенденциясы жогорулаган.

1995-жылы чогултулган салыктардын суммасы 2,4 млн.сом болсо, ал эми бүгүнкү күндө, атап айтканда 2018 жылы 73,4 млн. сомду түзгөн [1]. Мамлекеттин бюджетине МСК киреше салыктары ЕАЭЮну эске албаганда 50 833,3 млн.сом түзгөн, божомолдун негизинде 50 816,6

млн.сом болгон. Аткаруу иши 100%, 2016-жылга салыштырмалуу салык жыйымдары 2 160,0 млн. сомго көбөйдү жана 4,4% түздү. Киреше салыгы тармактык бюджеттин түзүмүндө 42 451,9 млн. сом камтыган, Ошол эле мезгилде өткөн жылдын ушул мезгилине салыштырганда 1256,1 млн.сом же 3% жогорулады.

Олуттуу салык төлөмдөрү болгон чөйрөлөр бул соода ишканалары - 14,0%, түстүү металл-18,0%, байланыш системасы - 10,0%, жана башка ишкердүүлүктөн - 9,0%, курулуш - 6,0%, профессионалдуу ишкердүүлүктөн - 5,0%, башка өндүрүштөн - 3,0%, каржы кызматы - 4,0%, алкоголь ичимдик - 2,0%, электроэнергетика - 4,0%.

Диаграмма 1

Сүрөт 2. МСКнын секторлордун түзүлүшү боюнча кирешелери 2017-жыл.

Алынган булак: ГНС.КР.

Азыркы учурда ар турдуу салык режимдерин колдонуу, ар түрдүү категориялар ири, орто жана чакан ишкердик субъекттеринин салык төлөөчүлөрдүн салыктык жүктү баа берүү мүмкүн эмес, каржы жана соода агымынын көлөмү жөнүндө толук маалыматтын жоктугунан алар салык салуу жөнүндө чечим кабыл алуу максатында ар кандай уюштуруучулук-укуктук түрлөрү ошондой эле бардык секторлор. Бул жагынан алганда, бюджеттик-салыктык саясаттын бардык аймактарында кайра улантуу менен бирге салыктык башкаруу жана натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн зарыл болгон маалыматты

топтоого, өркүндөтүүгө өзгөчө маани бериши керек.

Кыргыз Республикасынын фискалдуу системасынын анализи төмөнкү маселелерди чечүүгө жардам берет [2]:

1. Мамлекеттин натыйжасыз башкаруусу төмөндөгүлөр аркылуу көрсөтүлөт:

- эки негизги бюджеттик финансылык каржы агымдарын башкаруу көчүрмөсү Кыргыз Республикасынын салык кызматы жана социалдык фондунун экилениши;

- КР социалдык фондунун түзүлүшүнүн, кирешелеринин ачыктыгынын дэңгээлинде;

➤ салыктык эмес төлөмдөрүнүн мыйзам чегиндеги актыларында белгиленешинде жана жөнгө салуу боюнча системалык башкаруу жок;

➤ бюджеттик-салыктык саясаттын көздөгөн максаттарына шайкеш чеберчиликке боюнча сектор жана кожоюндук кылуучу субъектилер тарабынан ишенимдуу статистикалык жана каттоо маалыматтын жоктугу, сапаттуу мамлекеттик чечим кабыл алуу мүмкүн эмес;

➤ жергиликтуу өз алдынча органдарынын дем берүүсүнүн жоктугу жана жергиликтүү өз алдынча салык жыйноону көбөйтүү;

➤ мамлекеттик органдар тарабынан бизнести каттоо экилениши жана алардын ортосунда маалымат алмашуу боюнча ыкчам кызматташтык жок;

➤ салык жүгүн бирдей эмес бөлүштүрүлүшү;

➤ Мыйзамдагы так эместиктер жана кемчиликтердин болушу, милдеттүү төлөмдөрдүн башкаруунун милдеттерине туура келбейт;

➤ жалпы коомдо төлөөчүлөрдүн жана баардык бийлик булактарынын өкүлдөрүнүн салык маданиятынын калыптанышынын жоктугу.

Бул ыкмалардын негизинде башкаруу боюнча иш-чаралардын түрлөрүнүн укуктук жөнгө салуу жана башкаруу иш стандарттарын жөнгө салуу боюнча жаңы укуктук түрүнө муктаж экенин белгилей кетүү керек. Башкаруу стандарттары негизги жалпы принциптерин түзүү керек, салыктык башкаруу ыкмалары жана түрлөрү, салык уюштуруу боюнча талаптар тиешелүү бийликтер аркылуу көзөмөлдөнүлүшү.

Салыктык көзөмөлдөө орус окумуштуу Агапцованын С.А., ою боюнча, башкаруу элементи, уюштуруу структурасы төмөндөгү негизги элементтерди камтууга тийиш татаал коомдук-багытталган системасынан турат [3]:

- усулдук негиз;
- ченемдик-укуктук база;
- маалымат жана байланыш объектилер;
- материалдык-техникалык жана адистик камсыздоо;

- илимий-изилдөө жана окуу жайлар.

Бирок ошол эле учурда жазуучу элементтердин мындай систематикасы каржылык жөнгө салуу системасын курууда колдонуу керек деп эсептейт, ошондой эле стандарттык салыктык жөнгө салуу жана көзөмөлдөө иш киргизилиши керек, анын негизги элементтери менен өзгөчөлүктөрү төмөнкүчө, атап айтканда:

- ✓ салыктык көзөмөл түшүнүгүн аныктоо;
- ✓ салык көзөмөлүнүн түрлөрүн жана тандалган кырдаалдарды аныктоо;

✓ ар кандай кырдаалдагы түрлөр жана усулдары;

✓ салык текшерүүлөрдүн максаттары үчүн салык тобокелдиктер жана салык төлөөчү үчүн тандоо жүргүзүү;

✓ салыктык укук бузуу түрлөрү жөнүндө түшүнүк жана алардын тапшыруусу боюнча салыктык милдеттенме.

Жалпы эл аралык практикада кабыл алынган бул нормалар салык инспекторлорунун кесиптик чеберчиликке негизги талаптары, салыктык текшерүүлөрдүн укуктук жана даректүү камсыз кылуу, жыйынтыктарды жалпылоо көзөмөлдөөчү органдардын иштери. Бул стандарттар иштелип чыгып, дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрүндө жөнгө салуу органдары тарабынан колдонулат, башкача айтканда бул ыкма КР салык органдарына практикада колдонууга мүмкүнчүлүк бермек. Демек, салыкты көзөмөлдөөчү органдардын иш-аракеттерин стандартташтырууга муктаж, ошондой эле салык мыйзамдарынын бир түрдүү колдонулушун камсыз кылуу жана ишчаранын натыйжалуулугун жогорулатуу.

Адабияттар:

1. www.sti.gov.kg.
2. Книга «Экономика Кыргызстана» 2017 год.
3. Агапцов С.А. Государственный финансовый контроль и бюджетная политика Российского государства. - М.: Финансовый контроль, 2004. -18 с.
4. Китеп «Экономика Кыргызстана». - 2017.
5. Черикова Д.С. Правовые основы организации налогового контроля и налогового администрирования в Кыргызской Республике [Текст] / Д.С. Черикова. / Экономика, 2010. - №7. - С. 57-62.
6. Черикова Д.С. Проблемы развития налогового контроля в налоговой системе Кыргызской Республики [Текст] / Д.С. Черикова, Ж.Д. Шамырралиев. - Аль-Пари, 2011. - №2/3 (66-67). - С. 128-132.
7. Черикова Д.С. Налоговое консультирование как современный способ обеспечения интересов налогоплательщиков и государства [Текст] / Д.С. Черикова, Ж.Д. Шамырралиев. / Аль-Пари, 2011 - №4(68). - С. 97-99.
8. Черикова Д.С. Налоговая политика Кыргызской Республики на современном этапе [Текст] / Д. С.Черикова // Вестн. КНУ им. Ж. Баласагына - 2012. - №2. - С. 246-250.
9. Черикова, Д.С. Роль малого предпринимательства в экономическом развитии Кыргызской Республики [Текст] / Д.С. Черикова // Вестн. КНУ им. Ж.Баласагына. - 2012. - № 2. - С. 250-253.
10. Жапаров Г.Д. Налоговая политика КР в условиях рынка. // Наука и новые технологии, - 2012 № 4.

Рецензент: д.э.н. Асизбаев Р.Э.